

Litteraturkrönika 2021

Av Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Karl G. Johansson och Jan-Ola Östman

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * svenska * egennamn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., K.G.J. eller J.-O.Ö.

*

Lukas Rösli och Stefanie Gropper (red.), In Search of the Culprit. Aspects of Medieval Authorship, 298 s., Berlin 2021 (de Gruyter). ISBN 978-3-11-069267-9. Ryktet om författarens död är kanske en aning överdrivet, men frågan om hur vi ska förstå författarrollen i medeltidens litteratur är absolut levande. Lukas Rösli och Stefanie Gropper har i den här boken samlat ett antal forskare som lägger olika bud på hur den medeltida och tidig-moderna författaren ska uppfattas och representerar olika syn på författarens betydelse i handskriftskulturen. Kan vi egentligen fästa någon större vikt vid en författares betydelse för en texts tillkomst när vi dels inte har tillgång till den första versionen i en kedja av avskrifter eller redaktioner som sinsemellan skiljer sig ofta markant från varandra, dels i många fall inte vet mer än vad en eventuell författare heter? Detta gäller till exempel även för eddadiktningen eller islänningasagorna som utmärker sig genom att de som från början komponerade dem är okända. Efter en kort inledning av redaktörerna följer ett kapitel av Jürg Glauser som behandlar författarbegreppet och konstruktionen av "författaren". Den definition av författaren som kan etableras i medeltidens egna källor pekar enligt Glauser främst på författarrollen som en bland många för att producera texter, ett slags hantverksarbete som relaterar till andra roller som t.ex. skrivaren eller kompilatorn. Därefter diskuterar Glauser vårt behov för att etablera författare för de anonyma islänningasagorna och konstaterar att denna strävan som utgår från en modern definition av författaren roll knappast kan bli särskilt fruktbar för forskningen. Även om vi med säkerhet kunde fastställa att t.ex. Snorri Sturluson skrev en viss text skulle vi inte få någon ny förståelse eftersom vår insikt om författaren inte skulle tillföra läsningen av texten någon ny förståelse. Glauser är skarp när han

konstaterar att "another observation needs to be made already at this point. In recent years, adherents of traditional views of medieval literature that treat medieval and modern authors more or less as equivalents usually oppose new trends in philology and literary studies quite fiercely. It is no surprise that the factual results of such studies are more often than not rather disappointing" (s. 20). I bokens andra kapitel diskuterar Lukas Rösli etableringen av Ari *fróði* Þorgilsson som den förste skrivaren eller skriftställaren på norrönt språk. Och som Rösli konstaterar, utan något bevarat som ens liknar en samtida text attribuerad till Ari. Det verk som attribueras till honom, *Íslendingabók*, finns ju faktiskt endast bevarat i två handskrifter från mitten av 1600-talet. Lukas Rösli visar hur bilden av Ari Þorgilsson som den norröna skriftkulturens urfader blir konstruerad i senare texter som en del av det kulturella minnet. Stefanie Gropper närmar sig frågan om författarskapet till de isländska sagorna från ett annat perspektiv där hon diskuterar medeltidens författare som del av ett slags kollektivt författarskap, 'heteronomous authorship'. Hon vill här argumentera för att både den anonymitet som omger sagornas författarskap och idén om ett kollektivt författarskap är med som genredefinierande faktorer; processen med att utforma sagorna var inte styrd av en författare i modern mening som det skapande geniet utan låg snarare i händerna på många aktörer som inte gjorde krav på individuellt författarskap. Med utgångspunkt i de tre första kapitlen blir det en aning hisnande att i det följande kapitlet läsa en studie om författarbestämning med en modell som benämns 'Rolling Delta analysis'. Författarna till kapitlet, Sigurður Ingibergur Björnsson, Steingrímur Páll Kárason och Jón Karl Helgason, hävdar att där tidigare forskning kommit fram till en gemensam författare för *Egils saga* och *Ólafs saga Tryggvasonar* framträder en mer flertydig bild från deras studie. Det är emellertid intressant att notera att studien kunde ha vunnit på att diskutera principerna för tolkningen av data från större textmängder. För att förstå implikationer av kvantitativa resultat krävs det ju fortfarande en evaluering och analys. Judy Quinn väljer i sitt kapitel ett annat sätt att närma sig författarfrågan när hon studerar konstruktionen av textens auktoritet i anonyma prosimetriskas texter. Quinns syfte är att visa hur föregivet muntlig diktradition används i den anonyma prosatexten i ett slags samspel som ger texten som helhet dess auktoritet. Den muntliga traditionen utgjorde i sig en auktoritet som kunde utnyttjas för att ge prosatexterna ytterligare vikt. I ett kapitel om författarskap och textualitet kommer Lena Rohrbach in på frågan om varför det blivit så viktigt för moderna forskare att ha en författare (i det här fallet Snorri Sturluson) och ett verk (*Heimskringla*)

att förhålla sig till. Hon argumenterar för att idén om ett författarskap till de medeltida texterna har sin utgångspunkt i 1600- och 1700-talets humanistiska tradition som samtidigt också etablerar *verket* som en fast storhet. Med exempel från handskriftsmaterialets olika kungasagakompilationer och utformningen av de tidigaste trycken av "Heimskringla" visar Rohrbach att Snorri Sturluson i de medeltida källorna framför allt framstår som en stark auktoritet och att det är först med de humanistiska översättningarna och utgåvorna av ett verk med det nu använda namnet "Heimskringla" som auktoriteten blir en författare av modernt snitt. Både författarproblematiken och tanken på ett stabilt verk motsägs av det medeltida handskriftsmaterialet, men har trots det kommit att påverka mycket av den moderna forskningen på området. Slavica Ranković diskuterar i sitt kapitel det hon kallar ett "distribuerat författarskap" för de medeltida texterna där den kreativa processen bakom enskilda texter är kollektiv snarare än individuell. Med hjälp av exempel från *Fóstbræðra saga* illustrerar hon hur sagan tillkommit i ett samspel mellan olika aktörer och traditioner i ett nätverk som resulterat i den dynamiska text som föreligger i de olika handskrifterna. Från de främst norröna texter som diskuterats i de första kapitlen flyttar Gudrun Bamberger intresset till ett teoretiskt perspektiv på författarskapet i tidig-modern tid. Hon visar hur ett mer modernt författarbegrepp är under framväxt redan under 1500-talet och att det också under medeltiden funnits uppfattningar om kreativitet på det individuella planet, men att det för båda perioderna gäller, att författarskapet fortfarande är vagt definierat. I den följande studien av Matthias Bauer och Angelika Zirker diskuteras relationen mellan å ena sidan William Shakespeare och hans medarbetare och å andra sidan medeltida storheter som John Gower och Geoffrey Chaucer som fiktiva karaktärer. De senare har enligt Bauer och Zirker använts som rollpersoner i *Pericles* och *The Two Noble Kingsmen* på ett sätt som ger dem status som ett slags diakrona medförfattare. Framställningen av dem spelar därmed med idén inte bara om ett kollektivt författarskap utan också med en föreställning om ett slags nedärvd kreativitet. Nu återvänder boken till de norröna texterna i ett kapitel där Madita Knöpfle behandlar föreställningar om författarskap i det tidig-moderna Island med utgångspunkt i de olika omarbetningarna av *Ármanns rímur* och i diktaren Eiríkur Laxdal Eiríkssons arbete och liv. I ett avslutande kapitel diskuterar Margrét Eggertsdóttir synen på författarskapet till islänningasagorna under tidig-modern tid på Island. Hon argumenterar för att de isländska lärde som sysslade med den senare så vanliga idrotten att finna författare till sagorna hade ett behov av "författare" till de anonyma sagorna för att

kunna skriva en den klassiska traditionen trogen historia om den isländska litteraturen. Det torde framgå av denna korta presentation att boken som helhet kommer inom många frågeställningar om storheter som *författare* och *verk*. Den ger därmed ett innovativt bidrag till den moderna utforskningen av medeltidens litteratur och dess syn på just författarskap och tydligt avgränsade verk. Här belyses frågorna både med avseende på medeltidens syn och på senare tiders bruk av begreppen på ett sätt som öppnar för vidare forskning samtidigt som nyttan av att etablera författarskap för de anonyma texterna med utgångspunkt i ett modernt författarbegrepp ifrågasätts.

K.G.J.

*

Matteo Tarsi (utg.), Studies in general Linguistics and historical linguistics. Offered to Jón Axel Hardarson. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 166.) ISBN 978-3-85124-753-4. Föreliggande bok utgör en festskrift till Jón Axel Hardarson på hans 65-årsdag. Denne har lämnat flertaliga bidrag till indoeuropeisk, germansk och isländsk språkforskning, och han hyllas med artiklar inom sina intresseområden. I denna volym bidrar tjugo stycken språkvetare, främst från tyskspråkigt, anglosaxiskt och isländskt språkområde, och artiklarna är också skrivna på engelska, tyska eller isländska. Samtliga artiklar är dock försedda med ett abstrakt på engelska. De indoeuropeiskt inriktade artiklarna dominerar volymen och representeras bland annat av Adams och Blažeks artikel som behandlar ett svårbestämt djurnamn i tokhariska B, Schaffners artikel som tar upp några besläktade ord för 'härskare' i bl.a. armeniska, grekiska och indoariska. Hit hör också Andrasons diskussion av skrott-interjektioner i polska, Kummels artikel om ljudalternation i avestiska ord för 'navel', Dahls artikel om verbkongruens med neutrum plural i Homerisk grekiska, där det går att finna variation, samt Hacksteins artikel om det latinska verbet *negāre, negō*, för att bara nämna några. Till de isländska bidragen hör Katrín Axelsdóttirs artikel som undersöker formvariationen i dativ av räkneorden två och tre, där såväl fornvästnordiska som modern isländska har två former, en kortare (modern isl. *tveim, þrem*) och en längre (*tveimur, þremur*). Fördelningen av denna variation undersöks och förf. kan visa att de långa formerna har blivit vanligare över tid, vilket stöder tanken att det är de som utgör novationer. En annan isländsk artikel är skriven av Helgi Skúli Kjartansson som också kan sägas ta upp en formvariation, nämligen av fornvästnordiska *of*, som bl.a. användes som "expletiv" av vilka obetonade prefix som helst, samt *um*. Förf. hävdar

att variationen mellan *of* och *um* kan beskrivas på två sätt, dels som en ljudutveckling i obetonad stavelse, och dels som en stilistisk fråga, där den äldre formen anses tillhöra högre stil. Åtminstone från 1250 antas uttalet favorisera *um*, medan valet av *of* snarast ska tillskrivas stilistiska faktorer. I en annan artikel tar Kristján Árnason sin utgångspunkt i uppdelningen mellan stam och ändelse i substantiv och verb i isländska, och diskuterar i ljuset av detta två novationer på nordiskt område, nämligen den bestämda slutartikeln *-inn* i isländska samt *-st*-ändelsen på verb som i isländska används för medium. Av särskilt nordistiskt intresse är nog också Ludwig Rubekeils artikel om runinskrifter från Wesermynningen som ger en översikt av några drag från de tidiga västgermanska runinskrifterna från Nordsjökusten. Boken inleds också med en bibliografi över verk av jubilaren.

L.-O.D.

*

Gunnar Harðarson med Christian Etheridge, Guðrún Nordal och Svanhildur Óskarsdóttir (red.), A World in Fragments. Studies in the Encyclopedic Manuscript GKS 1812 4to, 384 s., Reykjavík 2021 (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). ISBN 978-9979-654-61-2. Studier av enskilda objekt, en handskrift eller kanske en medeltidskyrka, där flera forskare från flera discipliner samlas till en flervetenskaplig belysning har blivit vanligare. Nu föreligger resultatet av ett sådant möte där objektet är den isländska handskriften GKS 1812 4to, en samling bestående av flera vid olika tillfällen skrivna delar där den äldsta delen är från sent 1100-tal och de senare från 1300-talet. När handskriften till slut bundits samman till en volym är inte helt säkert. Hösten 2016 samlades forskarna på ön Viðey utanför Reykjavík för att diskutera handskriftens sammansättning och innehåll. Resultatet har nu samlats i ett antal kapitel där handskriften som ett slags encyklopedisk samling får en ordentlig genomgång. I ett inledande kapitel diskuterar Gunnar Harðarson generella tendenser i medeltidens encyklopediska intressen med fokus på just de isländska handskrifterna. Det är utmärkt att få denna utblick för att därefter gå närmare in på det isländska materialet och hur encyklopedisk kunskap presenteras i just GKS 1812 4to. Därefter behandlas den komposita handskriften, sammansatt av fyra fragment tillkomna vid olika tidpunkter och med olika skrivarhänder av Svanhildur Óskarsdóttir och Vasaré Radstonis. Här presenteras de kodikologiska detaljerna för de enskilda fragmenten och hur de kan förstås och kasta nytt ljus över bruket av texterna. Författarna ger oss därmed en god inblick i hur enskilda häften

har bevarats över tid och därefter till slut samlats i en handskrift med ett relativt sammanhållet innehåll av encyklopedisk art. I ett tredje kapitel diskuterar Haraldur Bernharðsson de olika skrivarehänder som kan urskiljas i de fyra fragmenten och hur dessa kan belysa skrivarnas bruk, individuellt och i relation till förändringar i skriftbruket generellt. Med utgångspunkt i diskussionerna om GKS 1812 4to och särskilt dess första del från 1100-talets slut gör Guðrún Nordal i sitt kapitel en utflykt till den så kallade *Íslendingabók* som attribueras till den lärde islänningen Ari fróði Þorgilsson och dateras till ca 1120–1130. Ett avsnitt av *Íslendingabók* återfinns nämligen i den del av GKS 1812 4to som dateras till 1100-talet inkommererat i ett komputistiskt sammanhang. Åslaug Ommundsen behandlar i det följande kapitlet bruket av latinska hjälpmedel för minnet, hur de delar av handskriften som skrivits på latin samspelar med de folkspråkliga i den sammansatta encyklopedin. Mot slutet av 1200-talet eller inledningen av 1300-talet spreds den lärdom som samlats och omformats i den islamska världen också till Island. I ett kapitel behandlar Abdelmalek Bouzari spridningen av Muḥammad Ibn Mūsā al-Khwārizmī (oftast kallad bara al-Khwārizmī) verk om matematik generellt i Europa från det spanska al-Andalus. Därefter diskuterar Kristín Bjarnadóttir och Bjarni V. Halldórsson den isländska *Algorismus*, en översättning av indisk-arabisk aritmetik via en latinsk metrisk text, *Carmen de Algorismo*, attribuerad till Alexander de Villa Dei, vilken föreligger i flera isländska handskrifter från 1300-talet. I kapitlet diskuteras främst den version av den norröna texten som föreligger i GKS 1812 4to. I handskriften finns det vidare ett antal kartor. Dessa behandlas i relation till den europeiska bakgrunden av Alfred Hiatt. Hans kapitel följs av en samlad diskussion om kartorna och de diagram som bevarats i den sammansatta handskriften av Dale Kedwards. De två kapitlen samverkar därmed till att ge en god bild av bruket av kartor och diagram i den encyklopediska kontexten. Intresset för encyklopedisk kunskap omfattade även insikter i astronomi (och astrologi). Detta behandlas ingående i ett kapitel av Christian Etheridge. Kapitlet följs av en diskussion av ett område av astronomisk kunskap, namngivningen av stjärnor. I ett latinsk-norrönt glossarium som bevarats i den äldsta delen av handskriften (och i ett fragment, AM 249 I fol som anses ha tillhört denna del) finns även exempel på arabiska namn. Detta behandlas av Kathrin Chlench-Priber. Texterna från GKS 1812 4to blev utgivna i boken *Alfræði Íslenzk* (andra delen) av den danske filologen Kristian Kålund och hans svenska kollega Natanel Beckman 1914–1916. I ett kapitel skrivet av Þorsteinn Vilhjálmsson diskuteras den naturvetenskapliga encyklopedin som den föreligger i Kålunds utgåva som bland

annat bygger på just GKS 1812 4to. Utgåvan och utgivarna får en närmare beskrivning i ett avslutande kapitel av Ragnheiður Mósesdóttir. Samlingen av artiklar ger sammantaget en mångfacetterad bild av den encyklopediska lärdom som samlades under hela medeltiden. Handskriften GKS 1812 4to är ett av de centrala vittnena om denna lärdom och diskussionen av dess tillkomst och sammansättning ger därmed viktiga inblickar i traditionen från 1100-talet och fram till de yngre delarna från 1300-talet, men också av hur äldre material samlades och till slut bands in för att forma ett slags encyklopedisk helhet; kanske någon gång mot slutet av 1300-talet eller möjligen vid en senare tidpunkt. Redaktörerna och författarna presenterar ett högst relevant bidrag till både studiet av encyklopedisk lärdom och den enskilda handskriften. De visar än en gång hur fruktbart det kan vara att välja ett objekt, i det här fallet en handskrift, och närma sig detta med en gemensam frågeställning om t.ex. just encyklopedisk lärdom. Det är även värt att nämna att den samlade bibliografin för samtliga kapitel ger oss alla en vidfamnande insikt i de forskningstraditioner i vilka de enskilda kapitlen tar sin utgångspunkt, ett bra ställe att fortsätta utforskningen av norrön lärdomslitteratur under medeltiden. K.G.J.

*

Annette Lassen, Oldtidssagaernes verden, 207 s., København 2021 (Gyldendal). ISBN 978-87-02-33969-7. De så kallade *fornaldarsögur norðrlanda* har under senare år fått allt mer uppmärksamhet i forskningen. En person som bidragit starkt till det nyväckta intresset är Annette Lassen som skrivit föreliggande presentation av genren för en bredare publik. Boken har tillkommit i samband med att Lassen redigerade en serie med översättningar av de fantasifulla sagorna till danska för Gyldendals forlag i åtta praktfulla band. Den är alltså tänkt som ett slags följeslagare till de danska översättningarna. Boken ger oss en grundlig introduktion till gruppen av sagor med kapitel om deras litterära kontext, hur de bevarats i handskriftstraditionen och hur de kan delas in i olika grupper efter innehållet. I särskilda kapitel diskuterar författaren det vi vet om forntidssagornas tillkomst och hur de förhåller sig till andra sagagenrer från isländsk medeltid liksom till latinska litterära traditioner. Trots att den här genren för oss framstår som i högsta grad fiktiv har den ibland behandlats som i någon mening historiska källor vilket också diskuteras i boken. I ett kapitel skriver Lassen om sagornas stil och hur de har formats som litterära texter. Hon går även utanför genren och jämför texterna med de mer kända islänningasagorna och motiv som är gemensamma med

eddadiktningen. I ett omfattande kapitel ger Lassen en beskrivning av hur sagorna framställer samhället med avseende på t.ex. släktens betydelse, manligt och höviskt uppträdande (och dess motsats), liksom om kvinnor som ställer sig utanför de patriarkaliska strukturerna och hur de tvingas tillbaka med ofta utstuderat våld. I ett eget kapitel får vi dessutom en inblick i hur forntidssagorna influerat senare litteratur liksom också mer sentida TV-serier. Slutligen presenterar Lassen en kort resumé av de enskilda sagorna. Boken är alltså primärt avsedd för en bredare läsekrets och inte för forskare inom nordisk filologi. Med tanke på hur lite uppmärksamhet genren har fått vid de nordiska universiteten under lång tid kan den emellertid säkert ge en hanterbar introduktion också för nordister och inte minst som kurslitteratur för studenter. K.G.J.

*

Dario Bullitta och Kirsten Wolf (red.), Saints and their Legacies in Medieval Iceland, 382 s., Reykjavík 2021 (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). ISBN 978-1-84384-611-6. I en bok som vi skrev om här i litteraturkrönikan för 2017 (ANF 2018), *The Saint and the Saga Hero. Hagiography and Early Icelandic Literature*, argumenterar Siân Grønlie bland annat för att de från latin översatta *vitae*, helgonlegender, var en betydligt mer uppskattad genre än den inhemska sagalitteraturen. Detta om man ska bedöma saken utifrån bevarade handskrifter där den första genren klart dominerar. För den forskningstradition som tog sin början med 1800-talets nationalromantiska syn på sagalitteraturen har intresset alltid varit närmast det omvända: sagalitteraturen har varit i centrum som Islands bidrag till den europeiska medeltidslitteraturen medan helgonlegenderna, de så kallade *Heilagra manna sögur* efter den första utgivarens benämning av samlingen, har fått mindre uppmärksamhet. Under de senaste decennierna har genren emellertid fått större uppmärksamhet. Två forskare som varit med i arbetet för att öka intresset för *Heilagra manna sögur* är Dario Bullitta och Kirsten Wolf som redigerat föreliggande artikelsamling om just helgonlegenderna på Island, om helgonen och hur de har tagits i anspråk av medeltidens isländska textkultur. Efter en kort introduktion av Dario Bullitta inleds samlingens första del, 'The search for holy books' med en översikt över tidigare forskning och en evaluering av det nuvarande forskningsläget av Kirsten Wolf. Hon diskuterar de första stegen i utforskningen av materialet som främst bidrog med utgivning av texterna efter handskriftsmaterialet, inlett av den norske utgivaren Carl Richard Unger, bland annat i den redan nämnda utgåvan av *Heilagra*

manna sögur (1877). I en följande artikel behandlar Stephen Pelle vad han karakteriserar som en adaption av en predikan för alla helgons dag som i dag föreligger i den sammansatta handskriften AM 671 4to i ett avsnitt som dateras till ca 1320–1340. Pelle anser sig kunna attribuera den tidigare omdisputerade latinska källan till Maurice de Sully som var biskop i Paris fram till sin död 1196. I ett appendix ederas den norröna texten parallellt med en diplomatarisk latinsk text av Maurice de Sullys text. Dario Bullitta diskuterar i sin artikel en möjlig proveniens i Toscana för förlagan till den norröna *Framför Mariú*. Bokens andra del, 'Holy bishops', inleds med en artikel av Gottskálk Jensson om fragment av latinska texter relaterade till det isländska helgonet St Þorlákr och Skálholts biskopsdöme. Det är viktigt att vi nu allt oftare ser att latinister och norrönforskare samarbetar för att få en mer korrekt bild av relationen mellan latin och folkspråk än den som länge varit allenarådande och där latinet ofta har betraktats som närmast frånvarande i den västnordiska textkulturen. Nu ser vi allt tydligare att latinkulturen varit stark också på Island och i Norge, och att den haft en avgörande roll för utvecklingen av det folkspråkliga textbruket. En därefter följande artikel av Haki Antonsson följer en liknande linje, nu med fokus på en latinsk *vita* om den förste biskopen på Hólar, Jón Ógmundarson, som senare överfördes till folkspråket som en del av det vi kallar *Jóns saga helga*. Haki Antonsson är intresserad av hur den förlorade latinska texten tycks ha förhållit sig till muntliga, skrivna och visuella källor och hur de bidragit till textens narrativa strukturer. En senare biskopssaga, *Lárentius saga byskups*, och den relation som sagan visar mellan vad som är faktisk historia och historiografi diskuteras av Fulvio Ferrari i en tredje artikel. Ferrari argumenterar för att vi kan förstå vad som kan vara reella skildringar av livet vid biskopssätet om vi blottlägger de mer narrativa strukturerna i, liksom syftet med framställningen. Ásdís Egilsdóttir anlägger ett annat perspektiv på historierna om helgon och biskopar, där studiet av hur människor (re)konstruerar kulturellt minne står i centrum. Det här är ett område där sagaforskningen har gjort intressanta framsteg under senare år, inspirerad av forskare som t.ex. Mary Carruthers (*The Book of Memory*, 1990) och Jan Assmann (*Cultural Memory and Early Modern Civilization*, 2011). Bokens tredje del 'Holy men and angels' inleds med en artikel av Mauro Camiz som läser den norröna *Benedikts saga* i relation till *Regula sancti Benedictini*. Camiz vill med sin analys klarlägga om och i vilken grad det fanns någon kult av St Benedikt på Island. Han inleder sin studie med en diskussion om de benediktinska klostren och deras egentligen ganska uppenbara och föga förvånande betydelse för kulturen av helgonet. Hans slutsats blir att

den norröna sagan skapar ett slags samspel med Benediktsregeln genom att lyfta fram helgonets liv och gärning som ett moraliskt exempel. Även St Dominikus, grundaren av dominkanorden har uppmärksamrats i den folkspråkliga litteraturen i Norge och på Island. I sitt bidrag till boken diskuterar Simonetta Battista legenden om St Dominikus som utgör en del av handskriften Reykjahólabók från ca 1530–1540. Battista avslutar med att betona dominikanordens betydelse för utbildning och kyrkans utveckling i Norge och på Island. Den isländska versionen av Dominikus' liv, *Dóminíkuss saga*, placeras in i ett större sammanhang som belyser dominikanordens position inom den europeiska kristenheten under medeltiden. Ett helgon med en något annorlunda bakgrund är St Mikael, ärkeängeln som också fått helgonstatus. I bokens tionde artikel diskuterar Margaret Cormack kulten kring St Mikael i det medeltida Island. Med stöd i de skriftliga källorna kan Cormack visa hur viktig ärkeängeln var redan under tiden när kyrkan etablerade sig på Island. Hon diskuterar också de visuella uttrycken för kulten och hur den återspeglas i att kyrkor dedikerades till St Mikael. Bokens avslutande del, 'Holy maidens', ägnas åt de kvinnliga helgonen. I en första artikel diskuterar Helgi Þorláksson den heliga Katarina av Alexandria med utgångspunkt i ortnamn som kan anses spegla kulten. Det tycks som om St Katarina åkallades särskilt i samband med lamningstider och vid mjölkningen av fåren, men en del namn är också placerade längs allfarvägar, möjligen för att inbjuda till kontemplation. I bokens sista kapitel behandlar Natalie M. Van Deusen hur St Agnes av Rom framträder i tidigmodern diktning på Island. St Agnes fick redan under medeltiden en saga, den så kallade *Agnesar saga*, och det föreligger flera dikter om hennes liv och leverne. Det är därför även intressant att med Natalie Van Deusen följa traditionen vidare också i postreformatorisk diktning, ett område där forskningen så här långt är relativt begränsad. Boken om helgonen och hur de införlivats i den isländska kulturen under medeltiden ger ett starkt bidrag till utforskningen av spiritualitet och religiösa föreställningar, främst hur de speglas i skriftkulturen. Den öppnar även för nya frågor och borde kunna inspirera till nya studier på området, ett nog så viktigt resultat. K.G.J.

*

Úlfar Bragason, Reykjaholt Revisited. Representing Snorri in Sturla Þórðarson's Íslendinga Saga, 244 s., Reykjavík 2021 (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). ISBN 978-9979-654-59-9. Úlfar Bragason har länge varit en av de centrala forskarna i studiet av kompilationen Stur-

lunga saga vars texter omfattar perioden från tidigt 1100-tal till slutet av 1200-talet som ett slags historisk rekonstruktion. Han har genomgående varit tydlig i sin syn på sagakompilationen som ett litterärt verk och inte nödvändigtvis en reell källa till den isländska historien, åtminstone utöver att presentera faktiska händelser som ram för den mer fiktiva framställningen. Med denna grundsyn kan man alltså tänka sig att texten helt troget den historiska realiteten nämner t.ex. ett möte på alltinget och eventuellt även anger korrekt år för händelsen, medan skildringen av de inblandade personernas handlingar, för att inte nämna bevekelsegrunder, torde vara rent fiktiv. I sin nya bok diskuterar Úlfar Bragason nu skildringen av Snorri Sturluson i den del av *Sturlunga saga* som brukar gå under benämningen *Íslendinga saga* och är sammanställd av Snorris brorson, Sturla Þórðarson. Det som är den grundläggande frågan är alltså hur Snorri Sturluson framställs i texten, inte huruvida det är en korrekt skildring ur ett historiskt perspektiv; det kan givetvis invändas här att texten och de ramar Sturla Þórðarson valt att arbeta inom för att sammanställa den i sig själva ger inblickar i mentalitetshistoria, hur Sturla uppfattade sin samtid och sin farbroders liv och placering i det isländska samhället, men det är i bokens sammanhang av mindre betydelse. I sitt inledande kapitel presenterar Úlfar Bragason de bevarade handskrifterna och tidigare forskning på handskriftssituationen så väl som *Íslendinga saga* (och även *Sturlunga saga* som kompilation). Här kommer han in på synen på de principiella frågorna om författarskap och narrativa strategier, som t.ex. perspektiv på det som framkommer i sagatexten, karaktärsbildningar och textstruktur. I de följande åtta kapitlen presenterar Úlfar Bragason studier som ur olika perspektiv belyser den inledande frågan om hur Sturla Þórðarson framställer Snorri. I ett inledande kapitel diskuterar han platsens betydelse för framställningen, med särskilt fokus på Reykholt (eller Reykjaholt som Úlfar Bragason väljer att skriva namnet) för att visa hur beskrivningen av Snorris relation till Reykholt är en del av framställningen av honom och har relevans också för skildringen av hans död. Därefter flyttas intresset till hur Sturla Þórðarson framställs som berättare eller narrator framför allt iåtén *Sturla þáttur* och hur detta kan belysa hans strategier i beskrivningen som han ger av sig själv i *Íslendinga saga*. Detta leder vidare till hur sagans karaktärer skildras och hur deras personligheter konstrueras. I bokens femte kapitel diskuterar Úlfar Bragason berättarperspektivet i sagan, hur berättaren väljer sina ståndpunkter, inte endast utifrån den fysiska närvaron, utan snarare från mer tendensiösa perspektiv som världsbild, värderingar och känslor. Berättelsens "point of view" måste alltså inte vara visuell; snarare kan

den framgå av hur berättelsen struktureras med val av tyngdpunkter, i yttringar av de fiktivt framställda personerna eller i återgivningen av t.ex. drömmar och i direkta kommentarer av berättaren. Ett sätt som används av berättaren för att etablera bilden av Snorri Sturluson är enligt Úlfar Bragason att lägga vikt på hur kvinnorna i Snorris omgivning framställs. I ett följande kapitel flyttas perspektivet till relationen mellan Snorri och hans söner Jón och Órækja. Här diskuteras uppfattningen om manlighet i det medeltida Island och hur denna påverkar framställningen. Beskrivningen av kvinnorna som omgav Snorri behandlas alltså i ett särskilt kapitel, men nu följer även ett kapitel som belyser framställningen av hans döttrar och hur de förhåller sig till fadern och sin roll som kvinnor i ett patriarkaliskt samhälle. I det medeltida isländska samhället var det vanligt att barn placerades ut för att uppfostras utanför det egna hemmet. Snorri Sturluson blev t.ex. uppfostrad på gården Oddi hos den mäktige Jón Loptsson. Sturla Þórðarson växte upp på Reykholt hos sin farbroder Snorri. På Reykholt växte även två andra män upp under Snorris översikt, Klængur och Ormr. I ett kapitel diskuterar Úlfar hur dessa fostersöners relation till Snorri beskrivs och hur den förhåller sig till beskrivningen av relationen mellan Snorri och hans egna söner. Gemensamt för kapitlen om hur personer i Snorris omedelbara närhet framställs är att de konstruerar personligheter och sätter dem in i ett narrativ med särskilda syften. Úlfar Bragason konstaterar i slutkapitlet att "[t]he images of Snorri Sturluson and the women, children and foster-sons in his life are parts of *Íslendinga saga* as its narrator chose to view them" (184). Med sin senaste bok har Úlfar Bragason återigen presenterat viktiga nya insikter i kompilationen *Sturlunga saga* och i det här fallet den del som kallas *Íslendinga saga*. Han har också med sin närläsning visat att den bild som framställs av Snorri Sturluson är betydligt mer mångfascetterad än tidigare forskning har hävdad. Det är svårt att föra en diskussion om de här texterna där de historiska händelserna inte får för mycket utrymme och där fokus kan hållas på de narrativa strukturerna och den litterära framställningen. Det har Úlfar Bragason lyckats mycket väl med i sin studie av berättaren Sturla Þórðarson och dennes skildring av Snorri Sturluson i *Íslendinga saga*.

K.G.J.

*

Sharam Alghasi, Elisabeth Eide & Anne Hege Simonsen, Hvem er "vi" nå?. Medier og minoriteter i Norge, 276 s., Oslo 2020 (Cappelen Damm). ISBN 978-82-02-56267-0. I denna bok ställer Alghasi, Eide och Simonsen

den prekära och ständigt närvarande frågan, ”Vem är ’vi’ nu?”: vem hör till den grupp man associeras med, när idén om ett språk–ett folk–en nation inte finner konkret stöd på något som helst plan? Språkvetare har naturligtvis alltid varit medvetna om att denna nationalistiska idé på intet sätt kan upprätthållas – med färre än 200 nationer och minst 7 000 språk i världen är det en logisk omöjlighet. Men mantrat återkommer alltför ofta bland allmänheten när det blir fråga om invandring och betydelsen av ett gemensamt språk för en nation. Föreliggande bok består av 14 kapitel, skrivna antingen ensamt av någon av författarna eller gemensamt av de tre författarna vid OsloMet (Eide och Simonsen) och Høyskolen Kristiania (Alghasi) i olika kombinationer. Kapitlen diskuterar begrepp som *identitet* och *tillhörighet* och den dynamik som dessa begrepp ger upphov till i den norska offentligheten, speciellt i debatter i tidningspressen och i TV. Såsom undertiteln anger, ligger speciellt fokus på medier och minoriteter, ämnen som författarna själva speciellt engagerat sig i. Själva presenterar de sig som ”en filolog, en sosiolog og en sosialantropolog. To av oss har bakgrunn som journalister og forfattere, og alle har arbeidet med mediastudier” (s. 6). Boken presenterar en rad exempel som visar mediernas svårigheter när det gäller kraven för att man ska anses vara ”norsk”, och hur diskurser om invandring har förändrats under 2000-talet. Vidare diskuteras vilka medel som används av medierna för att stänga ute olika grupper, och vilka signaler om utanförskap som används. Diskussionerna rör inte bara nyare invandrare t.ex. muslimer och den roll islam fått sig tilldelad, utan även hur historiska minoriteter ss. samer, judar och romer behandlas i medierna. Boken är på sätt och vis en ”update-ring” av Eide & Simonsens *Mistenkelige utlendinger* från 2007, men med fokus på identitet, gränser och integration snarare än en översikt av det som var fokus i den tidigare boken, dvs. nationella och nya minoriteter i Norge 1902–2002. Det är primärt de traditionella medierna (TV och dagstidningar) som granskas i boken, eftersom dessa ”fremdeles er de toneangivende som fellesskapsarenaer” (s. 5). Från en språkvetenskaplig synpunkt är det främst lexikala frågor som berörs och då i synnerhet pronomenbruket (*vi* vs *de*), men även andra ord för t.ex. ”bindestreks-identiteter”. I en intervju med tre journalister, konstaterar dessa (s. 265) bl.a.: ”Før skrev vi om innvandrere, nå skriver vi om muslimer. Før skrev vi om flyktinger, nå kaller vi dem migranter.” Pronomenet *vi* har – liksom alla pronomen – ett inbyggt perspektiv som varierar: vi-nationen, vi-folket, vi-minoritetsgruppen etc. Och det blir allt svårare att definiera var gränserna för *vi*:et går – för att inte tala om varför sådana gränser överhuvudtaget ska behövas. Men det är därför viktigt att dessa frågor

diskuteras i det offentliga rummet – och det är detta som föreliggande bok tar sig an, främst från ett kommunikationsvetenskapligt perspektiv och med ett relationellt perspektiv på identitet: ”Vi blir ikke født med en essens som kan forklare hvordan vi ser på verden, eller valgene vi tar i livet. Vi *blir* till” (s. 17). Vi förhandlar ständigt vilka *vi* är i relation till olika kategorier av *andra*. Och medierna har ett viktigt ansvar i relation till hur marginaliseringen av vissa grupper sker. Dylika frågor behandlas utförligt i boken – även utgående från begrepp som blivit populära inom språkvetenskaplig diskursforskning, ss. Vertovecs *superdiversitet*. Bokens 14 kapitel är indelade i tre huvuddelar, där den första delen består av översiktskapitel om de viktigaste begreppen som har att göra med *vi*:et, som t. ex. *identitet* och *komplexitet*. Speciellt avsnittet med rubriken ”Diskurser om *vi* og *dem*” torde intressera semantiker. Rubriken på del 2 är ”Historiske perspektiver” och behandlar i tillägg till digra översikter av historiska och nyare minoriteter även mer specifika aspekter, ss. t.ex. Eides kapitel om ”Minoritetskvinner i norsk offentlighet”. Del 3, slutligen, behandlar journalistikens och mediernas uppgift och ansvar i relation till ständigt utmanande och viktiga begrepp, under rubriken ”Ekstremisme, eksklusjon og inkludering”. Simonsen avrundar (s. 263) med ”Verdien av å formidle et kommunitaristisk eller kosmopolitisk *vi* vil være avhengig av situasjonen. Journalisten er publikums stedfortreder og mediene forvalter mange ulike nivåer av felleskap. Journalistikkens oppdragsgiver er likevel till syvende og sist demokratiet, noe som gjør det helt sentralt at mennesker som lever i randsonen, det være seg som minoritetsbefolkning eller som globalt marginaliserte, blir hørt og framstilt med verdighet.”

J.-O.Ö.

*

Aku Ahlholm, Vargens röst. Rovdjursdiskursen i finsk, finlandssvensk och svensk press från 1990-talet till 2010-talet, 240 s., Jyväskylä 2021 (Jyväskylä universitet). (JYU dissertations 349.) ISSN 2489-9003; ISBN 978-951-39-8513-4. Denna doktorsavhandling undersöker finländska och svenska nyhetstexter från 15 år (1994–2009), där förf. ser hur vargen beskrivs. Undersökningen syftar till att svara på tre frågor: (1) Vem är den som talar i vargnyheterna? (2) Hur talar rösterna om vargen i vargnyheterna? och (3) På vilket sätt placerar journalisterna olika röster i nyhetstexterna? De texter som undersöks är hämtade från tre tidningar med riksspridning, nämligen Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet och Dagens Nyheter, samt tre lokaltidningar från de län som står för flest vargnyheter,

nämligen Kainuun Sanomat, Vasabladet och Nya Wermlands-Tidningen, och dessa sex tidningar får då representera finska, finlandssvenska respektive svenska vargnyheter. Närmare bestämt undersöks de tre åren 1994, 1999 samt 2004, alltså från året före ländernas EU-inträde och 15 år framåt. Sammanlagt undersöks 413 nyhetstexter, varav 229 kommer från de rikstäckande tidningarna. Undersökningen är gjord inom ramen för diskursanalys, där relevanta delar presenteras i avhandlingen, särskilt utvecklas begreppen röst, diskurs och legitimering, men genomgången är ganska bred. I kapitel 4 och 5 presenteras de empiriska resultaten som först innehåller en undersökning av rösterna i rikstidningarna. Dessa utgörs främst av röster som representerar myndigheter, forskare, miljöorganisationer eller jägare. Även om jägare och andra individuella röster (som jordbrukare/renägare och lekmän) är relativt sparsamt representerade, så ges dessa större utrymme i rubrikerna. Här ges också jämförelser på flera olika ledder; rösterna jämförs mellan de tre rikstidningarna, och över tid. Bland annat konstaterar förf. att röster som representerar jägare och lekmän har blivit färre på bekostnad av myndigheter, miljöorganisationer och politiker, och att vargen framställs i en mer positiv dager över tid. Sedan övergår förf. till att identifiera och diskutera olika typer av diskurser, bl.a. med hjälp av en legitimeringsanalys. Förf. identifierar främst fyra sorters diskurs: motståndardiskursen, försvarsdiskursen, domardiskursen, den formella diskursen och journalistdiskursen. De två förstnämnda tar ställning i frågan (för och emot vargen som djur), medan de tre senare är mer neutrala fast på lite olika sätt. Utöver detta innehåller avhandlingen också två fallstudier från 2010-talet, den en om olaglig vargjakt i Finland, och den andra om utplantering av vargar i Sverige. Vissa jämförelser som görs i avhandlingen är svåra att ta ställning till, bl.a. för att Finland och Sverige är tvåspråkiga på så väldigt olika sätt. Avhandlingen avkastar dock betydande resultat, vilket kanske främst beror på väl valt material och väl presenterade resultat. Den sammanfattas på vanligt sätt, men innehåller också en sammanfattning på finska. L.-O.D.

*

Leif Höckerstedt, Språk, språk, språk. Finlandssvenskan i kläm, 124 s., Stockholm 2020 (BoD). ISBN 978-91-7969-435-7. Leif Höckerstedt har genom sina två tidigare populärvetenskapliga böcker *Fuskfjnnar eller östsvenskar* från 2000 och *Svenskan på plats!* från 2010 gjort sig känd som en stark förespråkare och förkämpe för svenska språkets ställning i Finland. Hans tredje bok med underrubriken *Finlandssvenskan i kläm* ser vid

första anblicken ut att fortsätta denna debatt med ytterligare argument varför svenskan behövs i Finland. Men i den nya boken tar Höckerstedt till viss del ett lite annorlunda, mer språkvetenskapligt perspektiv på den språkliga situationen i Finland, med diskussioner om förhållanden mellan språk, politik, identitet och nationalitet. Kapitelrubriker som ”Vad är egentligen ett språk?”, ”Kurderna – de nya finlandssvenskarna” och ”Indien och engelska” visar det breddade perspektivet. Höckerstedt har själv rest omkring i Indien, speciellt i Goa, och han har därigenom tillskansat sig en något reviderad syn på språk och identitet och vill i sin nya bok visa att ett ”nedslag i Indien ger ett nyttigt perspektiv på detta med mångspråkighet, inte minst med tanke på Finland och Sverige” (s. 95). Efter att ha upplevt hur väl mångspråkigheten fungerar i Goa, kommer Höckerstedt (s. 104) fram till att ”konkurrensen mellan två språk kan undvikas genom valet av ett tredje, överliggande, engelska”. Om engelskan blir ett aktivt val för ett språksamhälle ”får de andra språken ... verka i fred – i skydd av engelskan”. Och vidare: ”lite kaotisk och pragmatisk mångspråkighet kan vara välgörande”. I slutet av boken återgår dock Höckerstedt till att diskutera svenskans ställning i Finland, med utgångspunkt i Ekenäs, som lite skämtsamt kallats Svenskfinlands huvudstad. I kommunsammanslagningarna blev Ekenäs 2009 en del av den nya kommunen Raseborg, tillsammans med Pojo och Karis. I den nya kommunen var andelen svenskspråkiga invånare betydligt lägre än vad som var fallet i det självständiga Ekenäs. Höckerstedt saknar därefter politiker som betonade vikten av det svenska i Ekenäs – och i Raseborg – och upplever att tvåspråkigheten blev det nya mantrat. Men det är inte tvåspråkigheten i sig som Höckerstedt vänder sig emot, utan den undfallenhet som utmärker de svenskspråkigas syn på sitt språk, dvs. att man som svenskspråkig inte är stolt över sitt modersmål: han menar att svenskspråkiga utgår från att ”om vi var artiga på finska skulle finnarna vara artiga på svenska. Så fungerar ändå tvåspråkigheten inte i Finland” (s. 111). Höckerstedts lilla polemiska bok inrymmer på sina håll obekväma ställningstaganden, men den innehåller en finlandssvensk språksociologs tankeväckande åsikter som inte ska ignoreras.

J.-O.Ö.

*

Ann-Marie Ivars, Amerikaminnen. Återvandrare och invandrare berättar, 324 s., Helsingfors & Stockholm 2020 (Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell). ISBN 978-951-583-507-9 (Finland), 978-91-984961-8-5 (Sverige). Föreliggande bok är ett praktverk både till innehållet och

till det yttre, med många fotografier och en ”luftig”, lättläst text. Om författaren Ann-Marie Ivars inte vore känd som den mest pålitliga experten på dialekter i Svenskfinland, kunde boken lätt ses endast som en populärvetenskaplig bok. Den är populärvetenskaplig, men i ordets positiva bemärkelse: den tilltalar läsaren, samtidigt som den är faktakontrollerad på alla nivåer. Boken bygger till stor del på författarens möten med finlandssvenska österbottningar i ”Amerika” (dvs. i USA och Kanada) under det som blev kallat Amerikaexpeditionen år 1971 och är intressant för såväl dialektologer som folklivsforskare. I Amerikaexpeditionen deltog förutom Ivars även professor Lars Huldén, etnologen Ragna Ahlbäck och språkvetaren Mikael Reuter; gruppen intervjuade under sin expedition över 600 finlandssvenska emigranter. Boken *Amerikaminnen* bygger på trettio intervjuer med sydösterbottniska emigranter som Ivars själv gjorde, dels under Amerikaexpeditionen, dels med ”återvandrare”, dvs. återvändande migranter, i Österbotten. I fokus är de intressanta berättelser som dessa personer delade med sig av. I tillägg kan nämnas att det är möjligt att lyssna på utdrag ur intervjuerna på sls.finna.fi. Forskargruppen hade under sin expedition 1971 hoppats hitta gamla dialektala särdrag hos emigranterna, men de intervjuade ”hade utvecklat ett eget språk, en *amerikafinlandssvenska*, där de mest påfallande dialektala särdragen hade lagts bort och engelska ord och uttryck tagits in. Bara i så kallade sockenkolonier bildade genom kedjeinvandring var dialekten bevarad som en del av kulturarvet hemifrån. I Worcester, Massachusetts och Branford, Connecticut hade Närpesspråket [dvs. Ivars eget modersmål] rent av traderats vidare till invandrare i andra generationen” (s. 11–12). *Amerikaminnen* är fylld med intressanta detaljer för språkvetare, för historiker, för etnologer, men också för vanligt folk, inte minst för finlandssvenskar och speciellt för sydösterbottningar. Till exempel får vi veta att ”förrymda sjömän ska ha haft en viktig roll som föregångare i utvandringen” (s. 18), att ”ett viktigt årtal är 1916, ett år då många värnpliktiga i Finland började ta till flykten för att undgå att bli inkallade till rysk militärtjänst” (s. 15) och att ”för österbottningarna blev utvandring till Amerika ... en fortsättning på den gamla traditionen att arbetsvandra till Sverige” (s. 21). De finlandssvenska emigranterna försökte först ansluta sig till redan existerande svenska eller finska föreningar, men de kunde inte identifiera sig helt med någondera gruppen, så de stiftade sina egna församlingar och föreningar och började vid förra sekelskiftet hänvisa till sig själva som svenskfinnar, en benämning de fortfarande använde när Amerikaexpeditionen ägde rum. Bokens fem huvudkapitel är baserade på de regioner där informanterna huvudsakligen vistades: New York, Mellanvästern,

Butte i Montana och de regioner informanterna själva kallade ”Östern” och ”Västern”. Förutom transkriptioner av intervjuer med informanterna (både återvandrare i Österbotten och emigranter i Amerika), innehåller boken även brev som sänts hem till Finland, fotografier och kartor. De som kommer till tals får ett eget huvudkapitel, med sitt namn som titel på kapitlet. Ivars återger deras berättelser och skriver förklarande texter om personerna, deras livsöden och om platserna de nämner. Berättelserna återges på ett slags normaliserat talspråk, med engelska ord insprängda vid behov och med dialektal frasering och syntax. En språkforskare hade gärna sett en mer direkt återgivning av dialekterna, och i och med att dessa saknas, är det klart att boken främst vänder sig till den breda allmänheten. Bokens sista kapitel diskuterar hur Amerika har påverkat ”Närpestrakten som gammal utvandarbygd” (s. 307) och kommer bl.a. in på hur den talrika emigrationen av finlandssvenskar under det första årtiondet av 1900-talet sågs som en ödesfråga för det svenska i Finland. Farhågan var att finskspråkiga skulle flytta in i de österbottniska byarna och ta de svenskspråkigas plats. Detta skedde dock i ringa omfattning. Snarare hade emigrationen en motsatt effekt: när utvandrarerna blev återvandrare kunde de finansiera nyodlingar, köpa nya maskiner och betala gamla skulder och generellt göra livet på landsbygden drägligare för sig själva och för kommande generationer. Ivars avslutar sin intressanta bok med avsnittet ”Utvandarbygd blir invandarbygd”: ”Flyktingar från Vietnam, Bosnien, Serbien och Sudan har sedan 1988 tagits emot och rotat sig i Närpes. Under de två första decennierna av 2000-talet började metallindustrin och växthusnäringen dessutom dra till sig arbetsvandrare från andra länder, även från länder utanför Europeiska unionen. År 2018 uppgick de utlandsfödda till närmare 15 procent av befolkningen, vilket gjorde Närpes till Finlands fjärde största stad vad gäller andelen icke-infödd befolkning. Bland eleverna i skolorna i Närpes talades då mer än 30 olika språk som hemspråk” (s. 311). J.-O.Ö.

*

Hanna M. Kress, Reformation und kalkulierte Medialität. Olaus Petri als Publizist der Reformation im schwedischen Reich, xvii + 475 s., Tübingen 2021 (Mohr Siebeck). ISBN 978-3-16-160664-9. Olaus Petri kan utan tvekan betraktas som en av de viktigaste skriftställarna under reformationen. Hans arbeten omfattar allt från propagandaskrifter till texter centrala för den reformerade liturgin. Dessutom anses han ha spelat en viktig roll i arbetet med översättningen av Nya testamentet 1526 och i det mer tids-

krävande projektet som 1541 resulterade i en översättning av hela Bibeln till svenska. Det finns naturligtvis därför mycket forskning om Olaus Petri som person och om hans texter, det mesta skrivet på svenska, och det finns dessutom en samlad utgivning av de texter som attribuerats till honom eller utgör en mer säker del av hans verk. I sin bok diskuterar Hanna M. Kress Olaus Petri som skribent och sätter in honom i det politiska sammanhanget liksom i tidens teologiska diskussion. Hon behandlar de enskilda skrifterna efter ett givet schema där texten först får en allmän presentation, följd av en resumé av innehållet och dess eventuella källor och omständigheter som rör publiceringen. Varje text placeras i en historisk kronologi där Olaus Petris roll inte bara som publicist utan även som aktör i det pågående reformarbetet diskuteras. Boken ger insikter i helheten i Olaus Petris arbete samtidigt som det placerar hans verk i ett bokhistoriskt sammanhang där liturgi och teologi står i centrum. Hanna M. Kress ger därmed en samlad introduktion till Olaus Petri som reformator såväl som skriftställare i en tid när boktrycket fortfarande är en innovation i Sverige. Det är också viktigt att det här reformatoriska författarskapet får en presentation på tyska och därigenom öppnas för forskare från en mer internationell forskningsmiljö där det kan sättas in i ett större perspektiv på reformationstiden. K.G.J.

*

Bo Ralph, Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen, 2 vol., xxxv + 498 s. + xxxv + 453 s., Göteborg 2021 (Meijerbergs arkiv). Vol. 1: ISBN 978-91-986791-0-6. Vol. 2: ISBN 978-91-986791-1-3. Runinskriften på Rökstenen har utmanat forskare sedan 1800-talet med sin omfattande och ofta gåtfulla text. Det finns därmed en omfattande litteratur om inskriften och många tolkningar av dess innehåll. Under de senaste åren har flera forskare presenterat forskning som utmanar både traditionella läsningar av inskriften och tolkningen. Den senaste i raden är Bo Ralph som i en rad artiklar har närmat sig både läsningen och tolkningen av den problematiska inskriften. Nu har Ralph samlat sina studier i en omfattande utredning. I en första del med rubriken 'Utgångsläge' ger författaren först en inledning till bakgrund och förutsättningar för förståelsen av inskriften. Här presenteras inskriftens materiella kontext och det som anses känt om dess historiska sammanhang. Inskriftens placering på stenens sidor diskuteras ingående och bruket av olika runrader behandlas. Efter denna inledande framställning om runstenen och dess inskrift går Ralph vidare med en uttömmande presentation av det som

betecknas som den ”officiella versionen”, med ingående diskussion av läsningen och tolkningen rad för rad. Slutligen i denna första del följer en översikt över tidigare forskning fram till de senaste årens nya förslag till tolkningar. I bokens andra del, ’Kritisk granskning’, meddelar författaren sin egen läsning med en delvis annan uppdelning och läsordning. Här behandlas det som betecknas som ”framsidans” prosadel, den ofta diskuterade strofen i fornyrðislag som tycks omnämna den gotiske hövdingen Teoderik, ”baksidans” okrypterade och krypterade delar samt det återstående chiffret på stenens smalsida och överdel. Bokens tredje del presenteras så en nytolkning baserad på den läsning som presenterats i del 2. Här kommer Ralph fram till en helt ny tolkning av vad som nu är en något haltande strof i fornyrðislag där Teoderik inte längre är kvar. Bokens andra band rymmer del 4, ’Konsekvenser’. Här gör författaren jämförande utblickar till Vedahymnerna och till andra mytologiska texter som omhandlar naturfenomen som solen, himlen, väder och vind. Vidare diskuteras Varinn, diktaren som nämner sig själv som upphovsman till inskriften, hans språkliga kompetens liksom möjliga förutsättningar för att utforma texten. Rökstenens språk blir därefter noggrant behandlat, återigen med utgångspunkt i den tidigare presenterade nyläsningen av inskriften. Nu återvänder Ralph till det jämförande perspektivet och meddelar en preliminär översättning av inskriften som därefter utvärderas. I ett kapitel med rubriken ’Eftertankar’ diskuterar Ralph förutsättningarna för det han kallar ”den gotiska myten”, dateringsfrågor, t.ex. i anknytning till fornengelsk diktning, och slutligen vilken roll synen på runorna som bärare av magiska egenskaper har för tolkningen. I sina slutsatser presenterar han därefter den nya läsningen i tre steg, translitterering, segmentering och normalisering, följda av den slutliga översättningen. Bo Ralphs omfattande behandling av inskriften på Rökstenen kommer säkert att följas av ytterligare diskussion i tiden framöver. Här läggs ett grundlag som utmanar och ofta kan provocera andra forskare till att gå in i en debatt. Med tanke på bokens omfång och den ofta nog så detaljrika utformningen kunde ett register ha varit till god hjälp för läsaren som vill finna fram mellan behandlingen av tidigare läsningar och tolkningar i del 1 över den kritiska granskningen i del 2, nytolkningen i del 3 och den slutliga utblicken och slutsatserna i del 4. Även för en läsare med relativt goda insikter i inskriften och dess forskningshistoria kan det ofta vara svårt att finna fram i den detaljerade framställningen. Boken avslutas med en bibliografi som tycks vara närmast uttömmande och som blir ett användbart redskap för den som vill fördjupa sig i forskningstraditionen.

K.G.J.

*

Otfried Czaika och Wolfgang Undorf (red.), *Schwedische Buchgeschichte. Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, 253 s., Göttingen 2021 (Vandenboeck & Ruprecht). ISBN 978-3-525-56497-4. Bokhistorisk forskning om reformationstiden är inte omfattningsrik. Nu har det emellertid kommit ett bidrag till utforskningen där nio forskare närmar sig periodens bokproduktion och bruket av böcker i reformationens och trons tjänst. I ett inledande kapitel presenterar Wolfgang Undorf tidens bokhandel, bokimport och framväxten av boksamlingar i Sverige och Finland. Remi Kick följer upp med ett kapitel om ärkebiskopen av Uppsala Laurentius Petri och hans plats i bokhistorien under reformationen. Laurentius var en central person i reformationen och utbildad i Wittenberg. Men kanske skulle jag snarare än att betrakta Kicks framställning som bokhistoria se den som en presentation av Laurentius egna texter satt in i samtids-historien; själva bokproduktionen eller bruket av böcker framkommer inte helt. En liknande iakttagelse kan göras även för det följande kapitlet där Jason Lavery behandlar den finländske reformatorn Mikael Agricola och dennes roll i etableringen av ett skriftspråk för finska. Det mesta av forskningen om Mikael Agricola och etableringen av finskt skriftspråk är fortfarande på finska vilket gör att en presentation som denna på engelska är välkommen om än dess definition av *bokhistoria* framstår som en aning bred. Mer inom en snävare definition befinner sig kapitlet om kyrkosång och svenska sångböcker från 1500-talet av Otfried Czaika. Här problematiseras också omfång och status för källorna. Vi vet i dag inte med någon säkerhet vilka böcker som funnits tillgängliga eller i vilket omfång de spridits eftersom så mycket har gått förlorat; varje slutsats måste därmed framställas med viss försiktighet. Kajsa Weber går i sitt kapitel in på bokens roll i konflikten om tron. Hon diskuterar frågor om översättning, kompilation och bruket av paratexter i tidig-modern tid. Som så ofta är gränsen mellan de medeltida traditionerna från handskriftskulturen och den nya tryckkulturen flytande och oklar, och bilden av översättningarnas roll liksom bruket av kompilationer och paratexter liknar ofta den vi har av medeltidsmaterialet. I sitt bidrag till boken diskuterar Elena Dahlberg biblioteket som en plats där tidens ideologiska tendenser speglas. De som samlade och organiserade böcker i bibliotek har därmed haft stort inflytande på sin samtid så väl som på vår syn på denna tid. Under reformationstiden visar det sig att katolska böcker samlades in och bevarades som källor för motargument från reformatornas sida och att latinet fortsatte att vara centralt som ett *lingua franca*.

Martin Berntson skriver om den religiösa teatern i Sverige under tidig-modern tid. Också här handlar det egentligen mest om texterna och deras bruk. Det kunde kanske varit intressant från ett bokhistoriskt perspektiv att sätta de tryckta teaterstyckena i relation till distribution och bruk av handskrivna stycken. Det kunde också här, liksom i Czaikas ovan nämnda kapitel, ha varit intressant att problematisera källorna, hur det tryckta respektive handskrivna materialet som i dag finns bevarat motsvarar faktisk spridning och omfång under den studerade perioden. I ett kapitel om bokkultur och läskunnighet bland gemene man i Finland under perioden 1600–1900 diskuterar Tuija Laine något som främst ligger under forskningen om *literacy* och dessutom med en avgränsing av detta fält till främst läskunnighet. I bokens avslutande kapitel skriver Esko Laine om pietism och förståelsen av det som på engelska går under begreppet *the self* och lite kantigt kan översättas med ’jag-uppfattning’, alltså hur det enligt traditionell syn utvecklas en ny syn på individen under tidig-modern tid. I sin bok *What is the History of the Book* (2018) definierar James Raven bokens historia så här: ”As advanced today, book history or ’the history of the book’ aspires to study the historical consequences of the production, dissemination and reception of texts, in all their material forms, across all societies and in all ages” (s. 1). Det är inte utan att också författarna i föreliggande bok tycks arbeta med ett liknande brett begrepp som omfattar både frågor om litteratur, om *literacy* (med olika avgränsningar), om historia och teologi med mera. När det är sagt är boken absolut full av nyttiga insikter och den öppnar även för nya frågeställningar för fortsatt forskning.

K.G.J.

*

Olle Ferm och Élisabeth Mornet (red.), Swedish Students at the University of Paris in the Middle Ages I. Origins, Studies, Carriers, Achievements, 952 s., Stockholm 2021 (Runica et mediævalia). ISBN 978-91-88568-79-3. Projektet *Swedish Students at Universities Abroad in the Middle Ages* har nu med sin åttonde volym nått fram till universitetet i Paris. Universitetet som hade sin utgångspunkt i enskilda skolor redan under 1100-talet kom under 1200-talet att bli en av de ledande utbildningsinstitutionerna i Europa. Viktigt var också att universitetet delvis kom att öppna för studier utanför kyrkans kontroll, något som medverkade till att bredda skrift- och textbruk under de följande seklerna. Bokens två redaktörer, Olle Ferm och Élisabeth Mornet har tillsammans med några ledande experter på området sammanställt en gedigen bok som belyser många

sidor av detta universitet och hur unga män från det svenska området kan följas som både studenter och lärare genom hela medeltiden. I inledande kapitel beskrivs bakgrunden för universitetets framväxt med utgångspunkt i 1100-talets kloster- och kyrkskolor. Universitetet sätts också in i sitt sammanhang i den framväxande staden Paris och i tidens politiska situation. Det finns inte många belägg på svenska studenter från den här tiden, men det är tydligt att skandinaver deltog också under inledningsfasen; till exempel finns det flera exempel på blivande biskopar och ärkebiskopar från ärkebiskopsdömet Niðarós, både från Norge och Island, som studerade i Paris under senare delen av 1100-talet. Under 1200-talet börjar man se svenska studenter som färdats till Paris i olika källor. De flesta kom från skolor vid kloster och kyrkor där de visat goda färdigheter. Dessa unga studenter kom att utgöra grunden för framväxten av ett svenskt skrift- och textbruk under de följande århundradena på samma sätt som man måste räkna med att studenter från Island och Norge redan från 1100-talet varit centrala för framväxten av de västnordiska texterna och den imponerande mängden handskrifter som bevarats från perioden med västnordiska texter, krönikor om kungar, översatta helgonlegender så väl som isländska sagor. I flera kapitel behandlas frågor om just intellektuella bedrifter såväl på en mer generell nivå som för enskilda individer. Dessutom ägnas ett kapitel åt bokimport från Paris och om hur boksamlingar etablerades i Sverige. Boken blir ännu ett efterlängt bidrag till vår kunskap om hur svenska studenter drog ut till universitet i Europa för att utbilda sig och hur de i de flesta fall kom åter till Sverige med de kunskaper de förvärvat. Också i tidigare volymer från projektet har just samlingar av böcker som kommit med studenterna till Sverige eller sänts till Sverige efter att boksamlaren avlidit på universitetsorten, vilket sammantaget ger en insikt i hur avgörande det var att samla böcker till bibliotek i skolor och vid biskopssäten i Sverige och Norden. Samlat ger detta nya insikter i den europeiska bokkulturens inflytande i det svenska intellektuella landskapet och om hur den latinska boklärdomen var en viktig del i framväxten av den svenska skrift- och textkulturen. K.G.J.

*

Robert Andrews och Olle Ferm, Swedish Students at the University of Paris in the Middle Ages II. Johannes Nicolai and His Extractio de Logica Burley, 150 s., Stockholm 2021 (Runica et mediaevalia). ISBN 978-91-88568-80-9. I denna andra volym om svenska studenter i Paris under medeltiden har Olle Ferm och Robert Andrews valt att kort presentera

Johannes Nicolai som var student i Paris under 1320-talet och som under sin tid som student lät sammanställa en text med brännbart stoff där den exkommunicerade William Ockham togs i försvar. Franciskanbrodern Johannes dyker senare upp i Linköping som lärare och det är där hans text blev kopierad av en annan franciskanbroder, Arno Petri. Arbetet benämns *Extractio de Logica Burley*. I dag befinner sig en bevarad handskrift av Johannes kompilation i Erfurt med signum Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek, CA 80 67. Robert Andrews diskuterar ingående kompilationen och dess relation till de verk den excerperar. Efter denna genomgång presenterar utgivarna texten från den nämnda handskriften i en kommenterad utgåva. Projektet *Swedish Students at Universities Abroad in the Middle Ages* lägger därmed ännu en gång nya insikter till det vi vet om svenska studenter vid utländska universitet under medeltiden. Vi får också tillgång direkt till en text som Johannes Nicolai sammanställt och den intellektuella aktivitet han deltog i under sin tid i Paris och efter hemkomsten till Sverige.

K.G.J.

*

Henrik Williams, Rökstenen och världens undergång, 399 s., Stockholm 2021 (Kaunitz-Olsson). ISBN 978-91-89015-74-6. Henrik Williams var en av de fyra forskare som för några år sedan under ledning av Per Holmberg presenterade en nytolkning av runinskriften på Rökstenen. Nu har Williams skrivit en bok med en bredare målgrupp om det som han betecknar som "världens häftigaste runmonument". Inledningsvis presenterar Williams bakgrunden för sin bok i det projekt han deltagit i för att nå en ny tolkning av inskriften. Han ger också läsaren en grundläggande insikt i runologi och i de språkhistoriska förutsättningarna. Därefter ger han sig i kast med den relativt lättlästa, men absolut svårtolkade inskriften. Först presenteras de tidigare tolkningarna kortfattat och läsaren får inblickar i landskapet och annat som är känt som stenens och inskriftens kontext. I ett följande kapitel diskuteras konsten att tolka en runsten, hur man går tillväga vid läsningen och den följande tolkningen, hur man kommer fram till en plausibel datering eller fastställer skriftens läsordning. Från detta metodiskt någorlunda handfasta resonemang kommer Williams i följande kapitel in på frågor om fornnordiska föreställningar, ett område som naturligt nog inbjuder till mer spekulation. Här tar sig författaren mer än lovlig poetisk licens när han (s. 103) ställer upp två dödsriken mot varandra, Valhall och Gimle, där det senare snarare är de paradisiska ängder där gudarna ska återkomma efter den apokalyptiska striden. Förvisso

finns det två dödsriken i den prosaiska *Eddan* (Williams kallar den *Snorres Edda*), Valhall och Hel, men det senare dödsriket nämns inte här. Det är också riktigt som Williams skriver (s. 105) att *Völuspá* kan ses som vår viktigaste källa till den apokalyptiska slutstriden, men einherjar förekommer inte i denna dikt; de skildras snarare i den prosaiska *Eddan*. I *Völuspá* nämns däremot valkyrjor som stridande krafter i slutstriden (i Williams egen översättning nämnda på s. 331). I en framställning riktad till en bredare publik måste man räkna med att vissa resonemang förenklas för att göra läsningen tillgänglig och att detta kan leda till luckor i resonemanget, men när vikten av att läsa källorna med försiktighet betonas blir det viktigt att också vara korrekt i framställningen. Det blir nog en aning för mycket av en förenkling att hävda att ”Snorre Sturlasson kompletterar berättelserna i sin lärobok *Edda*” (s. 105); *Völuspá* är i sig själv problematisk som den föreligger i två vitt skilda redaktioner; framställningen i den prosaiska *Eddan* är definitivt inte entydigt bara en ”komplettering” utan snarare en vidarediktning. I kapitlet ’In i ristningen’ som utgör mer än hälften av boken presenterar därefter Henrik Williams sin egen läsning och tolkning av inskriften. Här diskuterar han enskilda läs- och tolkningsproblem för att ge stöd för sin egen tolkning av hela inskriften, delvis sammanfallande med den som tidigare presenterats i projektet under ledning av Per Holmberg. Boken avslutas med noter med hänvisningar till litteratur som legat till grund och korta kommentarer till andra forskare. Därefter följer i tillägg översättningar av eddadikterna *Völuspá* och *Vafþrúðnismál* och skaldedikterna *Eiríksmál* och *Hákonarmál*. Slutligen bifogas de tidigare tolkningar som författaren är i olika grad av polemik med. I en bibliografi redovisas också den använda litteraturen. Henrik Williams har gett sig själv den svåra uppgiften att skriva en populär framställning av tolkningen av runinskriften på Rökstenen samtidigt som boken delvis framstår som ett vetenskapligt inlägg i debatten som startades av Bo Ralph och det projekt där Williams ingick. Det blir en ibland svår balansgång som givetvis inviterar runologer och filologer till att kritisera texten; ska den ses som en tillgänglig framställning för en bredare krets av läsare eller som ett forskningsbidrag? Detta dilemma drabbas vi alla av när vi tar oss tid till att bidra till det tredje uppdraget. K.G.J.

*

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XIII. Ortnamnen i Stångenäs härad. 1. Bebyggelsenamn av Catarina Röjder, Hugo Karlsson & Roger Wadström, XXXVII + 208 s. + karta i insticksficka i slutet, Göteborg 2021

(*Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg*). ISSN 0284-1908; ISBN 978-91-86959-74-6. Denna del i serien *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län* har en lång förhistoria. Roger Wadström (1906–1994) sammanställde tidigt ett primärmanus med en bebyggelsenamns- och naturnamnsdel, och Hugo Karlsson (1929–2020) tog sedan över arbetet med just denna del. Arbetet har nu slutförts av Catarina Röjder. Man känner väl igen upplägget från de delar i serien som tidigare anmälts i krönikan. Inledningsvis genomgår författarna häradets indelning, befolkningsförhållanden, naturlandskap, växt- och djurliv samt näringsliv. Anknytningar görs vid genomgången bl.a. till de namn som innehåller benämningar på växter och djur. Kort behandlas inledningsvis äldre namntyper, såsom namn på *by/bø, hem, land(a), sta(d)* och *vin*, vidare en del andra vanliga namnelement som *hed, hog* och *kärr*, där inte minst betydelsen av det sistnämnda elementet diskuteras. En del yngre ortnamnstyper behandlas även, om än högst översiktligt, liksom sammansättningsfogens utseende och den aktuella dialekten. Några korta avsnitt rör uppteckningarna och de svenska jordeböckerna – dessa sistnämnda avsnitt hade dock kunnat vara utförligare. Namnet *Stångenäs* är intressant. Det har sagts att *stång* här kunde syfta på ett gräns- eller seglingsmärke, men möjligheten finns att *stång* i stället avsett en avlång formation i naturen, i det här fallet kanske en långsträckt ö. Tre socknar finns i häradet – Brastad, Bro och Lyse. *Brastad* är, detta visar äldre skriformer, ursprungligen ett bynamn på *säter*, där frågan är om detta svarar till *säter* 'skogsäng, skogsmark o.d.' eller *säter* 'fäbodställe'. Förf. synes förespråka en anknytning till den senare betydelsen (s. 9). I förleden ingår ett ånamn, vilket kunde betraktas som en bildning till ett ord svarande till no. *braga* 'lyse, flamme, prunke, blinke, vrimle'; förf. pekar här också på förekomsten av sv. dial. *braga* 'darra, skälva' m.m. *Bro* har namn efter en bro över Broälven (s. 63), medan *Lyse* – ursprungligen namnet på en by – till en början varit namnet på en bäck eller en gren av en vik (s. 182); ortnamn till *lysa* finns som bekant på många håll i Norden. I volymen återfinns åtskilliga beaktansvärda namntolkningar. Intressant är sålunda tolkningen att *Blådjuperöd* kunde tolkas som 'röjningen som ligger djupt in i mörka skogen' i stället för att betraktas såsom innehållande ett sjönamn **Bladiupi* 'den blådjupe' (s. 67). En annan intresseväckande tolkning diskuteras i samband med *Dyrhusmon*. Här nämner förf. att namnet i förleden har dial. *dyrhus* 'stendös', men fråga är vad sedan detta har för bakgrund. Näraliggande vore att tänka sig *dyr* 'djur', ofta: 'högdjur', men i samband med namnet *Dyrsten(en)* uppges finnas ett sägenmotiv där en trollpacka skall ha burit en sten i sitt förkläde. Men det är väl svårt att

knyta detta till *dyr* 'djur', och som en "lockande" alternativ förklaring till *Djursten* nämns därför ett ursprungligt **Gyghrasten*, som då skulle innehålla en motsvarighet till fvn. *gýgr* 'jättinna'. Detta är tänkvärt och vore förtjänt av en fördjupad undersökning. Det finns hos förf. en lov-värd ambition att ifrågasätta tidigare, mer schablonmässigt framställda tolkningar. Vad gäller elementet *kärr* har man tidigare i de bohuslänska namnen ofta antagit betydelsen 'tät skogsdunge, tät buskage, träddunge', men, väl obefogat, förbigått betydelsen 'kärr', vilken nu författaren lyfter fram (s. XXXII, s. 32). Man noterar i samband med *hult*, vilket i namn ofta aktualiserar betydelsen 'träddunge, skogsbacke', att även en höjdbetecknande betydelse kan komma ifråga (s. 79). Vad gäller *nöt* i *Nöteberg* (s. 39 f.) påpekas förhållandet att "vissa tolkningar traderas normativt" (s. 39) – i förbindelse med efterleden *berg* "väljs oftast *nöt* 'boskap'; berget i fråga kan ha använts som betesmark för nötboskap" (s. 39 f.). Det äldsta belägget för *Nöteberg* är dock *Notaberg*, vilket tyder på att det innehåller *hnot* '(hassel)nöt', varvid berget kan ha liknats vid en nöt. Det finns nog skäl att tänka sig en sådan tolkning. Och i samband med *Kopperöd* (s. 103 f.) diskuteras en knytning av namnet till dial. *kopp*, *koppe* 'något välvt, trint eller klumpigt, rund kulle e.d. eller fördjupning i terrängen'; motsvarigheter till namnet finns på flera håll i Sverige och Norge, där namnet då ofta kopplas samman med *koppare* 'kopp- och skålmakare, svarvare' eller *koppare* 'person som har till yrke att koppa'. Terrängord kommer helt naturligt till användning i en mängd av häradets namn, inte minst då en rik repertoar höjdbetecknande ord: i *Bornö* (till ett höjdbetecknande *borgund*, om en brant höjd; s. 23 f.), i *Bräcke* (till *bräcka* 'bred sluttning'; s. 11), i *Fjäll* (till *fjäll* 'vidsträckt, kal bergsmark, särskilt förr endast beväxt med ljung; vidsträckt, ofruktbar bergsmark' s. 81), i *Hamre* (till *hammar* 'framskjutande brant bergsparti'; s. 164 med illustrativt foto s. 165), i *Häller* (till dial. *häller* 'klipphåla under framskjutande bergkant, större håla eller grotta i berg' m.m.; s. 94 med illustrativt foto s. 95), i *Ryke* (till en motsvarighet till fvn. **brjúkr* '(uppkastad) hög, stack' m.m.; s. 41 f.) samt i *Sköllungen* (till ett *sköld* med syftning på höjder som liknar av buktad sköld; s. 46). Andra terrängord som möter i häradets bebyggelsenamn är: *bringa* 'brant framskjutande bergssida', *gel* 'trång dal, klyfta', *gilja* 'trång smal dal, klyfta, gräsbevuxen sänka mellan berg', *godda* 'hålväg, smal åker eller väg mellan två gärdesgårdar, trång dald' (jfr till detta nyisl. *gota*), *skår* 'klyfta, fördjupning i berget' och *skupp* 'plats under en bergspall som hänger över vattnet'. På några ställen skulle dock förf. ha kunnat komma längre i analysen och även ha kunnat andraga ytterligare material. Ett ånamn **Íma* (till *imma*) diskuteras sålunda i förbindelse

med *Immestad* (s. 28), där man dock väntat sig referenser också till andra, härtill svarande vattendragsnamn. Argumentationen beträffande anknytningen av förleden i *Färlev* till **före* 'sank slätteräng, översvämningsområde' m.m. (s. 85) hade kunnat underbyggas ytterligare, inte minst utifrån de uppgifter som nu återfinns i not 40 (a.st.). I samband med *Tromängen* lyfts fram en anknytning till dial. *trumm* 'stock, trästam, avhuggen klabb, sommarsläde', och en annan betydelse av ordet sägs vara 'mule' (s. 53). Jag är oklar över vilken innebörd som närmast kunde komma i fråga i det aktuella namnet, och hur denna betydelse skulle motiveras. Helt klargjort synes inte heller förhållandet vara mellan namnen *Kornö* och *Bygget* (s. 176 f.), där ytterligare utredning krävs. Då det gäller det möjliga *vin*-namnet *Skådene* (s. 122 f.) kunde ännu tydligare ha klargjorts om namnet skall betraktas som ett uppkallelsenamn eller inte. Boken avslutas med ett antal välgjorda register: register över ortnamn, förnamn, binamn och soldat- och båtmansnamn samt över ord och kulturhistoriska förhållanden. Inte minst de sistnämnda registren är prisvärda. Man gläds över att denna serie av ortnamnsundersökningar till sina tidigare delar nu kan foga denna. Särskilt stimulerande att läsa är de partier där förf. tillåter sig att diskutera och ifrågasätta tidigare "sanningar", dvs. schablontolkningar som automatiskt förts vidare ortnamnsutgåvor emellan; det är bra att den diskussionen förs på ett så konkret sätt som här sker. Dessutom återfinns upplysande fotografier som stöder tolkningarna (några nämnda ovan) flerstädes i boken, och även de förtjänar beröm. L.-E.E.

*

Clas Tollin, Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolv tusen kartor, 464 s., Stockholm 2021. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Handlingar. Antikvariska serien 58; Skrifter utgivna av Riksarkivet 43.) ISBN 978-91-88763-24-2; ISSN 0083-6761; ISSN 1402-4705. För ortnamnsforskningen är som bekant tillgången på kartor av en oerhört stor betydelse. På dem hittar man mängder med ortnamnsformer – också namn på åkrar, ängar och utmarker –, man kan även på kartorna se hur landskapet i en äldre tid tätt sig innan bebyggelserna etablerades, utdikningar gjordes, dammar anlades etcetera. I Sverige har sedan 1600-talets förra del en mängd kartor tagits fram, och forskare från andra länder avundas oss ofta detta rika material; "Sweden's cartographical inheritance is unique because of its priority, its comprehensiveness, and its preservation", säger exempelvis den brittiska geografen Elizabeth Baigent (citerad i boken på s. 386). Ett storskaligt karteringsföretag som

inleddes under Lantmäteriets allra första decennier och som lade grunden till Lantmäteriet, presenteras i denna rikt illustrerade bok av kulturgeografen och agrarhistorikern Clas Tollin, ledare av projektet *Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna* vid Riksarkivet. Sedan 2010 finns databasen från detta projekt inklusive alla kartor tillgänglig via Riksarkivets hemsida. Den systematiska karteringen av dåvarande Sveriges byar och gårdar från Öland till Tornedalen och från Värmland till Karelen, är helt enastående. Totalt föreligger drygt 12 000 kartor inbundna i de s.k. geometriska jordeböckerna; det finns dessutom en del s.k. geografiska kartor i mindre skala exempelvis över ett landskap. Underligt nog är den närmare orsaken till denna storskaliga statliga kartering inte klarlagd, men kanske var det så att kronan ville skaffa sig ett förbättrat skatteunderlag. I det inledande kapitlet ges en initierad bakgrundsbeskrivning, där läsaren även får ta del av europeiska karteringar som kan ha gett impulser till den svenska karteringen. Det lämnas dessutom en intresseväckande beskrivning av svenska storskaliga kartor från tiden *före* 1630; här fäster man sig inte minst vid Rasmus Ludvigssons kartor över sjöar och åar med kvarnstillen och fisken samt kartor som finns i domstolsakter. Det finns alltså kartor även före den tid när en kunglig lantmäteriinstruktion utfärdas år 1628. Bokens framställning övergår sedan till en beskrivning av den geometriska kartläggningens organisation och personal, och man får inblickar i hur det praktiska arbetet gick till, inklusive uppgifter om teknik och utrustning. Läsaren kan konkret följa hur lantmätaren dag för dag tog sig mellan gårdar och byar för sin kartläggning; en dagbok från 1696 ger särskilt goda inblickar i arbetet under lantmäteriets äldsta tid. En viktig hållpunkt utgör naturligtvis den ovannämnda instruktion för lantmäteriarbetet som riktades till Anders Bure, vilken ledde lantmäteriarbetet de första åren. Fascinerande är beskrivningen av kartornas innehåll och symboler, en framställning som underbyggs med en mängd bilder från kartorna. Här behandlas angivelserna av skalor, norrpilar och kompassrosor, och man får läsa om hur gårdar, åkrar, ängar, humlegårdar, kålgårdar, fruktträdgårdar och platser med bestånd av lind och näverskog och en mängd andra saker markeras. Ofta omtalas fisken och fiskevatten osv., men också kyrkor, vägar med tullportar, sjötullar samt avrättningsplatser. Med tanke på att dessa lantmäteriakter upprättades under en tid av göticism och i en tid med stormaktsanspråk, är det dock förvånande att fornlämningar så gott som helt saknas på de äldre geometriska kartorna. Ett mycket omfattande kapitel utgör ”Karteringens rumsliga och kronologiska förlopp efter lantmätare och landskap”. Landskap för landskap genomgås systematiskt och här nämns också de geografiska kartorna (se

ovan). Man får i denna detaljrika framställning en ytterst klar bild av täckningsgraden av karteringen för de olika landskapen, liksom en bild av faserna i det geometriska jordeboksprojektet. Om karteringen av härad- och län under 1660- och 1670-talet handlar det följande kapitlet. Här behandlas s.k. fredsmilskartor runt vissa slott men även avmätningar i de nyerövrade landskapen samt en del privata kartsamlingar. I det näst sista kapitlet blir man bl.a. varse hur en analys av konceptkartor som jämförs med färdiga geometriska kartor, kan öka kunskapen om hur karteringen försiggick. I allmänhet är överensstämmelsen mellan koncept och s.k. renovation (renritning) god. En sak som dock kan iaktas är att textbeskrivningen ofta är betydligt fylligare i koncepten än i renovationerna, bl.a. vad gäller ägarförhållanden, ödeläggelse, förläningar och namn på förläningstagare. Tollin sammanfattar detta med att säga att koncepten således visar "att den verkliga ödeläggelsen var betydligt större än vad som framgår av renovationerna" (s. 367) – från kronans sida var man ju intresserad av vilka ödegårdar som fanns i bygderna, varför de hade ödelagts och om därmed intäkterna i form av skatt, arrende och annat "på orätt sätt hade minskat" (s. 361). I den avslutande sammanfattningen och diskussionen lyfter Tollin fram flera intressanta resonemang. Man får sålunda en tydlig bild av karteringens olika faser med hjälp av en instruktiv svit av kartor (s. 372–375), en karta över avmätningarna av frälsegods, friherre- och grevskap i Södermanland, Östergötland, Västergötland och Småland (s. 378) samt en del andra kartor. Till sist sägs att 1600-talets storskaliga karteringar under de följande seklerna fortsätter med kartläggning av nybyggen och senare med den kartering som företas i samband med skiftesreformerna (storskiftet, enskiftet, laga skiftet) och med den ännu senare norrländska avvittringen. Men grunden för lantmäteriet lades uppenbarligen genom 1630- och 1640-talets arbete med de geometriska kartorna. Och allt resulterade i "ett kartmaterial som är utan motstycke i världen" (s. 386). I de avslutande bilagorna listas kartsamlingarna och anges titelsidor och rubriker till kartsamlingar, detta senare efter lantmätare och år, samt listas lantmätarna. Källor och litteratur förtecknas, varefter följer ett personregister och ett värdefullt register med en mängd ortnamn. Boken är som sagt generöst illustrerad med en utmärkt återgivning av många gånger vackert färglagda kartor. Tollin redovisar skickligt och detaljrikt sitt stora material samtidigt som de större perspektiven i denna formerande fas av det svenska lantmäteriets historia aldrig lämnas ur sikte av författaren. Utgivningen av denna bok, liksom den databas vid Riksarkivet som kopplas till boken, är ingenting mindre än en kulturgärning.

L.-E.E.